

RECENZE

J. Linhart

VÝVOJ VĚDOMÍ ČLOVĚKA A SPOLEČNOST

Praha, Academia 1984, 343 s.

Posuzovaná práce J. Linharta se opírá o velké množství výzkumných studií, hlubokou znalost okruhu odborné literatury a zejména pak o studie, které vznikly v rámci jednotného plánu společenských věd v letech 1976—1980.

Autor v ní postihuje ve velmi širokém záběru základní problematiku spojenou s formováním lidského vědomí. K řešení vytyčeného úkolu přistupuje z pozic dialektického materialismu a charakter zpracování dané problematiky odpovídá současnému stupni vědeckého poznání. I když se jedná o práci mající v mnohém syntetický charakter (jak ostatně sám autor v úvodu k práci uvádí), je nutno zdůraznit, že se v mnohém opírá o vlastní vědeckovýzkumnou činnost a výsledky v ní dosažené.

Vývoj vědomí člověka a společnost přispívá k řešení metodologické otázky soustavy věd o člověku a úlohy, kterou v nich má psychologie. Komplexně je analyzována problematika vývoje psychiky člověka ve vztahu k historickému vývoji společnosti a je nově rozpracován vývojový a systémový přístup. Autor vychází z principu odrazu, z kategorií činnosti, chování, subjektu a objektu, příčiny a účinku, obecného, zvláštního a jedinečného, podstaty a jevu aj. Práce vyúsťuje v analýzu vztahů mezi vědomím, osobností a společností. Uvedené otázky jsou řešeny z hlediska dialektické jednoty teorie a praxe (viz např. rozbor vztahů mezi poznáním, činností a praxí v kap. IV). Autor dále rozvíjí Marxovo, Engelsovo a Leninovo pojetí úlohy činnosti, práce a praxe ve vývoji člověka. Monografie objasňuje postavení soustavy věd o člověku, zejména psychologie, ve společenských vědách.

V monografii jsou osvětleny příčiny zvýšené úlohy subjektivního faktoru ve vývoji socialistické společnosti (např. otázky subjektu činnosti a poznání a jeho místa ve vývoji společnosti). Objasněny jsou zejména tyto okruhy: spor materialismu a idealismu v otázce bytí a vědomí; činnost a chování; dialektika individuálního a společenského vědomí; determinace psychického vývoje; poznání a praxe; odraz, znak a informace; biologické a sociální základy vývoje člověka; společenská podstata člověka; vývoj psychi-

ky a vědomí; osobnost a společnost; podmínky všestranného rozvoje tvořivé činnosti lidí v socialistické společnosti. Při řešení těchto otázek se autor systematicky zabývá jejich aplikacemi do společenské praxe, zejména do oblasti řízení, ideologie a výchovy. (Viz analýza vývoje vědomí jako odrazu společenského bytí, psychologických základů regulace a organizace lidské činnosti, plánování činnosti lidí a rozvoje tvořivosti aj.) V práci je zdůvodněno použití metody aktivního sociálního učení (MASU) a dalších metod vhodných ke zdokonalení společenské praxe. Práce je podkladem pro komplexní řešení psychologické problematiky plánování a organizace lidských činností, formování socialistického vědomí i všestranné výchovy osobnosti. Přináší nové poznatky i pro zdokonalování socialistické výchovněvzdělávací soustavy.

První kapitola pojednává o problematice věd o vývoji člověka. Současná etapa vědeckotechnické revoluce si vynutila přestavbu klasifikace věd. Autor podává vlastní třídění soustavy psychologických věd, které začleňuje mezi ostatní vědní disciplíny, a které považuje za hraniční obory mezi přírodovědnými a společenskými vědami. Východiskem pro toto třídění je dialektická klasifikace forem pohybu hmoty, vztah mezi kategoriemi hmoty, bytí a vědomí a podrobná charakteristika čtyř základních forem pohybu hmoty, tj. fyzikálního, chemického, biologického a psychosociálního. Samostatně je v této kapitole řešena otázka vztahu mezi biologickým a sociálním ve vývoji člověka a problematika kategoriálního systému psychologických věd. Zcela nově a netradičně je pojat problém determinismu v psychologii a jsou shrnuty výsledky výzkumu, na jehož základě je nově definována kategorie odrazu, kategorie činnosti, kategorie vzájemného styku lidí a vzájemné vztahy mezi uvedenými kategoriemi. Za přínosný považují výklad o vývojovém principu v psychologii.

Druhá kapitola rozvádí problematiku sporu mezi materialistickým a idealistickým pojetím člověka a jeho vědomí, především je kriticky hodnocen dualistický, subjektivně a objektivně idealistický metodologický přístup k řešení této problematiky. Je podána analýza současného strukturalismu a existencialismu, jejichž podstatou je idealistický výklad vztahů mezi myšlením a jazykem, mezi vědomím, znakem a významem. Zevrubně jsou analyzovány názory, které vycházejí z jednostranného mechanistického

materialismu a které využívají poznatků kybernetiky.

Třetí kapitola je věnována podrobnému objasnění principu odrazu ve vztahu k vývoji psychiky a vědomí. Autor se zabývá podstatou odrazu z historického hlediska, charakterizuje jeho strukturu i funkce řetězení celých skupin odrazů, sleduje vývoj odrazu v neživé a živé přírodě. Z hlediska teorie odrazu probírá vznik psychiky u zvířat a u člověka. Vyzvedává základní rysy psychického odrazu, a to vznik citů, počitků, vjemů a elementárních představ, relativních představ, relativní samostatnost psychických procesů, vývoj zaměřenosti a výběrovosti psychických procesů a konečně anticipaci. Závažným problémem je vztah vědomí k nevědomým procesům v činnosti člověka. Nesprávné interpretace tohoto vztahu vedly v historii ke vzniku psychoanalýzy. V další části práce jsou kriticky hodnoceny nesprávně koncipované teorie vědomí, např. podmínková teorie Wundta, Lippsova integrační teorie, fenomenologická teorie Husserlova, gnozeologická teorie aj., je vymezen vztah vědomí k psychice obecně i k jednotlivým psychickým procesům. Výklad je logicky doveden až k vymezení vztahů mezi společenským vědomím, jež je chápáno jako primární, a mezi individuálním vědomím a skutečností, přičemž je individuální vědomí chápáno jako druhotně závislé na objektivní skutečnosti i na společenském vědomí — vztahy mezi společenským vědomím a společenským bytím jsou oboustranné. Uvedené vztahy nestuduje autor globálně, ale konkrétně a bere citlivě v úvahu nová experimentálně i empiricky zjištěná fakta v psychologii.

Ve čtvrté kapitole je rozebírán vztah mezi kategorií chování a kategorií činnosti. Autor nejdříve definuje pojem chování, přičemž podrobně a kriticky hodnotí pojetí chování u behavioristů, otázku regulace chování na různých úrovních psychiky a vztah mezi činností, vědomím a praxí. Kapitola vyúsťuje v charakteristiku mechanismů cílevědomého jednání, motivace jednání a vztahu mezi subjektem a objektem činnosti.

V páté kapitole se autor zabývá vývojem poznávacích procesů inteligence. Nejdříve je vysvětlena marxistická teorie poznání. Autor v této kapitole ukazuje, jak rozbor základních otázek teorie poznání vede k dialektice vzájemného působení subjektu a objektu, jednoty vědomí a činnosti, odrazu, znaku a informace, a dále, jak je možné těchto poznatků

využít při rozpracovávání vztahů mezi poznáním a činností z hlediska konkrétních potřeb rozvoje socialistické společnosti. Je podán kritický přehled názorů západních kognitivních psychologů a jejich společný rys — neuznávat ani princip odrazu, ani princip dialektiky. Je uveden stručný výklad vývojových stupňů myšlení, jež jsou předpokladem pro vznik dialekticko-materialistického způsobu myšlení.

V šesté kapitole své monografie podává autor přehled výsledků svých výzkumů i teoretických zobecnění, k nimž dosud došel. Opírá se přitom o rozsáhlou srovnávací analýzu různých názorů na podstatu učení a vysvětluje svou teorii lidského učení ve vztahu k soustavě věd o vývoji člověka. Autor studie je považován u nás i v zahraničí za předního odborníka, který se specializoval na problematiku psychologie učení. Učení je podle Linhartova univerzálním jevem v chování a činnosti, je schopností přizpůsobovat se a řešit složité rozpory mezi člověkem a prostředím. Autor považuje učení za aktivní obraz skutečnosti, při němž získává jedinec nebo skupina nové informace i nové způsoby chování, které uchovává ve své paměti. Autor se dále zabývá významem učení ve fylogenetickém a ontogenetickém vývoji psychiky. Ukazuje, že mezi učním a psychickým vývojem existuje celá řada vztahů, které prošly velmi složitým vývojem a které umožňují trénink schopností, tvořivých sil v psychických vlastnostech a jsou předpokladem formování myšlení, uvědomělosti a celé struktury osobnosti. Do této kapitoly byla zařazena závažná stať o vytváření významu, o rozhodování a regulaci činnosti, založená na autorových dlouhodobých výzkumech znakové a pojmové identifikace. Tyto výzkumy vyústily ve formulaci *zákona o postačující pravděpodobnosti*. Autor zde správně zdůrazňuje vytváření znakových a významových struktur jako nezbytných složek vědomí, jež odrážejí podstatné, příčinné a nutné souvislosti.

V poslední kapitole jsou probírány složité otázky společenské determinace vývoje lidské osobnosti. Především jsou to otázky formování osobnosti socialistického člověka pod vlivem sociálního systému, do něhož je člověk začleněn. Je vymezeno místo člověka ve společnosti, vznik zaměřenosti jeho vědomí a jeho činnosti. Vznik a vývoj lidského subjektu je vysvětlován z hlediska fylogenetického i ontogenetického; přitom je konfron-

továno hledisko marxistické s hledisky nemarxistických autorů. Osobnost chápe autor jako systém vlastností člověka, které se utvářejí působením společnosti, takže je výsledkem společensko-historického vývoje a je také jeho spoluvůrcem, neboť se chová jako aktivní subjekt.

Požadavky současné praxe na společenské vědy, zvláště na psychologii, směřují k výraznějšímu rozvoji oboru a k rozpracovávání otázek formování socialistického vědomí. To se neobejde bez prohlubování marxistické metodologie. Monografická studie J. Linhartů může v tomto smyslu pomoci ke sjednocování metodologických i ideologických hledisek čs. psychologů.

J. Sedlák

AKTUÁLNÍ ÚKOLY PSYCHOLOGIE PŘI PROHLUBOVÁNÍ SVĚTONÁZOROVÉ VÝCHOVY STUDENTŮ

Acta Universitatis Carolinae, Studia psychologica VI, Praha 1984, s. 104

Prohlubování podílu výuky psychologie a psychologického výzkumu na světonázorové výchově studentů patří mezi základní úkoly katedry psychologie filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Publikace je sborník ze semináře, který proběhl v listopadu 1981 za aktivní účasti členů katedry a představitelů dalších pracovišť zabývajících se výukou na filozofické fakultě.

První, obecná část sborníku se zabývá výchovou k vědeckému světovému názoru na oborových katedrách, procesem světonázorové výchovy vysokoškolských studentů vůbec, funkcemi ideálu a politického uvědomění v komunistické výchově a aktuálními teoretickými úkoly rozvoje psychologie a světonázorové výchovy studentů. Zdůrazňuje se zde, že utváření vědeckého světového názoru je dlouhodobou záležitostí a že je to cílevědomý, systematický a velmi náročný proces.

Ve speciální části se rozebírá marxistická kritika psychoanalýzy a světonázorová výchova, význam sociální psychologie pro světonázorovou výchovu, problematika světonázorových a národohospodářských souvislostí z psychologického hlediska. Dále se zde analyzují aktuální úkoly psychologie při přípravě učitelů, normy forem aktivní praktické výuky studentů ke zvyšování předpokladů pro jejich společenskou aktivitu, metodologické problémy psychologické diagnostiky a světoná-

zorová východiska psychodiagnostické praxe. V závěru sborníku se pojednává o jednotě výzkumu, výuky a profesionální činnosti psychologů a o uplatňování hledisek efektivnosti společenského působení psychologie práce ve výchovně vzdělávacím procesu. Sborník uzavírá stručná analýza významu Marxovy dialektické metody pro rozvoj psychologie jako vědy.

Témata, o nichž se ve sborníku pojednává, ukazují, že souvislost výuky psychologie s utvářením vědeckého světového názoru je mnohostranná a že základním předpokladem rozvoje psychologie je prohlubování dialektickomaterialistického chápání psychiky, historickomaterialistického chápání člověka, jeho sociální determinace a jeho aktivní účasti na životě společnosti.

M. Špaček

J. Khol

KAUZÁLNÍ PŘÍSTUP A PSYCHOLOGICKO- METODOLOGICKÁ ANALÝZA JEDNÁNÍ

Praha, Academia 1984, 125 s.

Podnik překročil náklady — položkou „náhradní díl pro televizory“ — použití náhradních dílů totiž neodpovídalo jejich objednavce — protože opraváři náhradní díly nevyměňovali, ale raději opravovali staré součástky uvnitř televizoru zákazníka — i když znali správnou technologii, přesto ji nepoužívali — byli totiž více placeni za čas strávený prací u zákazníka, než za čas strávený cestou k němu (jinými slovy, jelikož je např. letování staré součástky časově náročnější než její nahrazení novou, znamená každé letování více času u zákazníka a méně času na cestě, tedy finančně příznivější poměr skladby pracovního dne).

Tak zhruba zní — v silně zkráceném podání — kauzální analýza jednoho z příkladů v Kholově práci. Že je to analýza bystrá?

Víc než to: každý z úseků, oddělených pomlčkami, je teoreticky vymezen jako zvláštní úroveň objasňování (úroveň deskriptorů, indikátorů, technickoorganizačních procesů, činností účastníků, subjektivních činitelů, vnějších činitelů a konečně úroveň řídicích činností, která — pro námi citovaný případ — není uvedena), a postup od první až k poslední probíhá podle tzv. principu transpozice kauzálně účinkových vztahů; ke každé úrovni patří její rozvinutá teorie, ke každé patří i přehled nejčastějších chyb-